

РОЗДІЛ II. СТОРІНКИ ІСТОРІОГРАФІЇ, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА, СПЕЦІАЛЬНИХ ІСТОРИЧНИХ ДИСЦИПЛІН, ЗАГАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ

УДК 930.1:94(477)«1800-1899 (051)

Тарас Нагайко
(Переяслав-Хмельницький)

ГРОМАДІВСЬКИЙ РУХ В УКРАЇНІ У ПУБЛІКАЦІЯХ ЧАСОПISУ «ЗА СТО ЛІТ»: ЛИСТИ ТА ДОКУМЕНТИ

У зазначеній розвідці продовжено авторські студії з вивчення матеріалів щодо історії громадівського руху в Україні, опублікованих у часописі Історичної секції Всеукраїнської академії наук (ВУАН) «За сто літ». У попередніх двох оглядах шести книг журналу було опрацьовано наукові статті та спогади, що стосуються окремих українських громад та їх діячів. Дана публікація містить реферативний аналітичний зріз епістолярних та документальних матеріалів повністю або ж фрагментарно наведених у працях кореспондентів часопису. Задля вивчення усієї повноти джерельно-історіографічної бази до представленого огляду нами залучено матеріали як офіційного, так і приватного походження. Усі виявлені сегменти подано з посиланням на авторські праці. Матеріали аналізуються у хронологічній послідовності, у межах окремих номерів видання.

У статті підкреслено вагоме значення часопису «За сто літ» у дослідженні історії громадівського руху в Україні, показано роль у творенні контексту та стилю видання його головного редактора М.С. Грушевського. Матеріали розглядаються в історіографічній та джерелознавчій площині, зі вказуванням їх кількісних і хронологічних характеристик.

Ключові слова: «За сто літ», громадівський рух, епістолярна спадщина, документи.

Цьогоріч виповнюється 150 років з дня народження визначного наукового та державного діяча М. Грушевського. Важливе місце у його творчій спадщині посідають не лише фундаментальні праці з історії України, а й академічні студії з видавничо-редакційної роботи, реалізовані вченим у першій третині минулого століття, і які представлені значною кількістю номерів вітчизняних наукових часописів. Видавничі проекти, керовані академіком ВУАН, мали неабиякий успіх у середовищі тогочасної наукової громадськості й до сьогодні лишаються актуальними як в історіографічному, так і у джерелознавчому сенсі. Опубліковані у них матеріали становлять окрему візію політичного та культурного життя в Україні та наочно ілюструють собою процес національного відродження.

Вагоме значення у дослідженні історії громадівського руху в Україні у другій половині XIX ст. посідають матеріали часопису Історичної секції Всеукраїнської академії наук «За сто літ», який видавався під редакцією М. Грушевського упродовж 1927–1930 рр. і замислювався ним, як друкований періодичний орган для публікації «матеріалів з громадського й літературного життя України упродовж XIX – поч. XX ст.» [9, с. IV].

На початку цієї розвідки варто зосередитись власне на тому, як сам М. Грушевський розумів місію свого чергового дітища. Зазначений у його назві період розглядався вченим, як маловивчений та малознаний з огляду усвідомленості тих знакових і доленосних процесів, які у ньому здійснювалися. Про це він досить розлого зауважує у «Передньому слові» до першої з шести книг «За сто літ». У власному редакторському розумінні появу замисленого ним часопису він подає як назрілу необхідність. «За сто літ» постає водночас спробою зосередити сегменти втраченої внаслідок несприятливих історичних обставин історичної джерельної бази, аби допомогти усвідомити суть і значення цілої епохи, що призвела до фундаментальних суспільно-політичних змін. Матеріал, представлений у часописі, дозволяє усвідомити джерельно-методологічну візію тих процесів, що супроводжували розвиток українського громадсько-національного

руху. Як свідомий дослідник минувшини, а також досвідчений організатор історичної науки та, зрештою, політик, М. Грушевський навіть вже в умовах радянського ладу зміг об'єктивно вказати на головні пріоритетні завдання, що покладалися ним на дослідників цього періоду. Реалістично усвідомлюючи суспільні процеси та політичні зміни, до яких вони спричинили, вчений все ж намагався виокремити місце у новій соціалістичній теоретико-методологічній парадигмі історіописання для легального дослідження українського національного процесу, делікатно зазначаючи, що «бойові завдання в головнім виграні, й вікова боротьба Української нації за своє самоозначення себе оправдала». Продовжуючи цю думку він твердить: *«...приходить час, крайній час забратись до докладнішого висвітлення не тільки тих ефектовніших сторін, але й тої сірої буденщини тяжкого й трудного походу – не самих провідників, а й української обивательщини і всієї української маси в напрямі нинішніх командних позицій. Висвітлити економічні й соціальні підстави сього процесу. Прослідити перетворення в ідеологічні формули сих реально даних передумов розвою рухової сили, мас. Вияснити взаємовідносини ріжних соціальних верств і течій. Не тільки тяжкий і повільний процес виконання командних гасл сього походу, але і всякання їх в обивательські верстви й народні маси, і ті економічні й соціальні обставини, що сьому процесові сприяли або його гальмували»* [9, с. IV]. Закріплюючи свої методологічні постулати відносно вивчення доби «останнього українського відродження», він додає: *«В нормальніших обставинах культурного життя сей процес ілюструється в значній мірі автоматично даними матеріалами щоденної преси й тою масою буденної обивательської літератури, що переломлює й перетравлює в собі провідні ідеї корифеїв літературного й громадського руху, служить мірилом їх впливу й дієвої енергії, дає образ настроїв ширших інтелігентських кругів і мас людности <...> Але в нас на Україні, особливо Україні Східній, «Великій», або «Наддніпрянській» – таких нормальних обставин виявлення сього процесу не було. Не тільки в порівнянні з Західною Європою, а навіть коли поставити її поруч із Західною Україною, маємо в тім велику ріжницю на її некористь!»* [9, с. IV].

Отже, цілком усвідомлюючи глобальні та кардинальні трансформації, що відбулися внаслідок двох російських революцій 1905 та 1917 рр., вчений не сходить з позиції національного вектору історіописання. Редактор видання, сконцентрованого на вивченні громадсько-політичного життя в Україні, окреслює й відповідні завдання, як для потенційних кореспондентів «За сто літ», так і дає своєрідний дороговказ/орієнтир майбутнім пошуковцям: *«дослідникам українського відродження треба перевести підготовчу, збирацько-видавничу роботу коло матеріалу невиданого. Пошукати в архівах цензури, в останках архівів редакцій, літературно-наукових товариств і гуртків, в приватних збірках те, що призначалось до друку, та не побачило світу. В приватнім листуванні, в офіційальних звідомленнях і паперах, в матеріалах, згромаджених жандармськими та поліційними трусами й розшукачами, виловлювати вказівки на ті прояви й симптоми громадських настроїв і рухів, що не знаходили собі вияву на прилюдній арені, в пресі й письменстві»* [9, с. IV].

Широкий джерельний спектр, що його зауважує М. Грушевський, зумовив і відповідну наповненість майбутніх шести книг часопису. У попередніх спробах простежити історіографічний та джерелознавчий аспект теми громадівського руху, представлений матеріалами цього видання, нами було виділено й охарактеризовано такі його сегменти, як дослідницькі статті та спогади, залишені учасниками українського громадівського руху та їхнім найближчим оточенням¹.

¹ Автором цієї публікації підготовлені наступні наукові розвідки, які прийняті до друку і найближчим часом будуть опубліковані у вітчизняних збірниках і журналах: «Українські громади та їх діяльність на сторінках часопису «За сто літ» (огляд публікацій І.П. Житецького, О.О. Рябініна-Скляревського, О.А. Назаревського)» та «Громадівський рух другої половини ХІХ століття у спогадах його представників: джерельно-історіографічна візія часопису «За сто літ».

Продовжуючи вивчення групи джерел з історії українського громадського руху, що наведені у зазначеному виданні, нижче розглянемо опубліковані у ньому матеріали як офіційного, так і приватного походження – листи та документи. Передусім слід вказати на визначений нами перелік авторів, у публікаціях яких містяться зазначені джерела. Це І. Айзеншток, П. Богатирев, С. Буда, Н. Бухбіндер, М. Возняк, О. Гермайзе, М. Гніп, О. Дорошкевич, І. Житецький, М. Кістяківський, Є. Кирилук, Л. Милович, О. Назаревський, Є. Рудницький, О. Рябінін-Скляревський, Ф. Савченко, А. Степович, К. Студинський, О. Тулуб, Б. Шевелів. Зазначимо, що ширший перелік та класифікацію авторів, згідно територіального принципу, щодо висвітлення ними теми громадського руху у часописі «За сто літ» у своїй докладній розвідці запропонували С. Панькова та Г. Шевчук [17, с. 242–243].

В одній з підготовлених до друку статей, що позначені у зносі, нами було докладно розглянуто праці вказаних вище дослідників: І. Житецького, О. Назаревського та О. Рябініна-Скляревського. Зокрема щодо присутності в них згадуваної групи джерел – листів та документальних матеріалів – слід зазначити наступні моменти. У праці І. Житецького наявне цитування зі щоденника В. Гнилосирова та взаємного листування останнього з О. Потебнею [11]. У двох публікаціях О. Рябініна-Скляревського, у першій та четвертій книгах відповідно, автор наводить документи й аналізує офіційні та приватні листи щодо історії Одеської Громади [19; 20]. У статті О. Назаревського цитується листування (загалом 5 од.) щодо діяльності членів Київської Громади. Зокрема, наведено текст анонімного листа до київського губернатора М.П. Гессе в квітні 1877 р., в якому міститься донос на членів цієї організації. У листі згадано таких осіб: П. Житецького, Ю. Цвітківського, В. Беренштама, О. Лоначевського-Петруняку, [?] Белоусова, В. Науменка, М. Лисенка, В. Антоновича, М. Драгоманова, К. Юр'єва, П. Чубинського, [?] Реву. Наводиться лист київського губернатора М.П. Гессе від 23 квітня 1877 р. до київського поліцмайстра Б.Я. Гюбенетова з інструктивними вказівками щодо спостереження за «радикалами-українофілами» та відповідь на нього від 11 травня 1877 р. Також у тексті статті публікується лист від керуючого III-м Відділом начальнику київської губерніяльної жандармської управи від 19 квітня 1878 р. з проханням негласної перевірки П. Житецького, Ю. Цвітківського, В. Беренштама, О. Лоначевського-Петруняки та відповідь на нього від 21 травня 1878 р. з характеристиками перелічених осіб [16].

Нижче, у хронологічній послідовності, ми наводимо реферативний огляд епістолярних і документальних матеріалів з праць кореспондентів часопису «За сто літ», опублікованих ними з першої по шосту книги видання відповідно.

У *першій книзі* у публікації К. Студинського наводиться переписка М. Драгоманова з В. Навроцьким (33 листи) з грудня 1871 р. до жовтня 1877 р. У преамбулі до їх публікації автор також наводить уривки з листів П. Куліша до О. Барвінського, В. Навроцького до М. Бучинського, В. Навроцького до О. Терлецького. У листуванні містяться сюжети щодо видання «Основи», присутня ідеологічна полеміка відносно соціалістичного руху тощо [24].

У *другій книзі* у публікації М. Возняка в авторській передмові подано опис історії становлення Київської Громади та наводяться тексти 11 листів П. Єфименка до О. Кониського за період 1863–1867 рр. Листування відображає актуальні аспекти суспільного життя, зокрема містить сюжети про діяльність окремих представників українофільського руху. Згадуються такі діячі: П. Чубинський, В. Лобода, Я. Бекман, О. Тищинський, Л. Яценко, Л. Глібов, [?] Андрущенко, С. Ніс, М. Костомаров, П. Куліш, О. Стронін [7].

У праці Є. Рудницького «Справа Амоса Свидницького «Дело о ношении хлопманского костюма» на епізодичному приватному прикладі брата київського громадівця Анатолія Свидницького простежується неоднозначний характер доби

становлення громадівського руху та наводяться тексти усіх збережених документів (14 од.) [18].

Цінне джерело з історії громадівського руху являє собою листування М. Драгоманова з О. Кістяківським, наведене власне М. Кістяківським. У передмові публікації вміщуються відомості про їх знайомство у Києві та подальшу долю за кордоном. Листи (8 од.) датовано 1871–1873 рр. 3-поміж них два листи, адресовані Л. Драгомановою (дружина М. Драгоманова) О. Кістяківській (дружина О. Кістяківського). Листи мають приватний і діловий зміст та ілюструють аспекти закордонного життя згаданих діячів Київської Громади [14].

У публікації С. Буди наводяться матеріали громадівця М. Ковалевського, зокрема авторська стаття «Из мест довольно отдаленных» та уривки з листів, що містять біографічні відомості відносно періоду його арешту й заслання [3].

У *третьій книзі* О. Дорошкевич публікує листи (23 од.) М. Драгоманова до О. Пипіна, написані ним упродовж 1870–1892 рр. Характер цієї кореспонденції демонструє еволюцію політичних поглядів «українського трибуна» на національному ґрунті та підкреслює його особливе місце в когорті тогочасних ліберальних інтелектуалів [10].

У цій же книзі маємо ще один цінний зразок частини полемічного листування. Н. Бухбіндер публікує листи М. Костомарова до О. Суворіна (27 од.), написані впродовж 1877–1885 рр. [5]. Ф. Савченко подає 14 листів П. Куліша до О. Бодяньського. Цей сегмент доповнив збірку з 113 листів, опублікованих на сторінках «Киевской старины» О. Тітовим [22]. Крім того, І. Житецький публікує 5 листів П. Чубинського до М. Костомарова 1871–1874 рр., три з яких містять відомості про роботу Південно-Західного відділу Російського Географічного товариства, два інші листи засвідчують намір спільної подорожі до Чорномор'я [12]. Л. Миловидов публікує два листи від «куратора київської округи» О. Ширинського-Шахматова до управляючого дирекцією училищ Чернігівської губернії О. Романовича відносно справи чернігівської гімназії, що засвідчують реакційний наступ влади у 1866 р. на освітню галузь: лист від 16 липня 1866 р. про існування в Полтаві «українофільської партії» та про заборону українських книжок у сільських школах та лист від 24 липня 1866 р. з таємною інструкцією про пильний погляд за вчителями [15]. Також у замітці А. Степовича наведено окремий лист до І. Нечипоренка від І. Рудченка (члени Київської громади) від 1 листопада 1881 р., який засвідчує погляди останнього на аграрне питання в Російській імперії. З позитивних позицій у листі згадується постать Г. Галагана [23].

Ще одним цінним джерелом є зібрані та опубліковані П. Богатиревим матеріали епістолярного архіву Ф. Ржекоржа, де наводяться листи українських діячів І. Франка (10 од.), М. Павлика (46 од.) та М. Грінченко (3 од.) з 1887 по 1898 рр., які передусім цікаві біографічними відомостями [2].

О. Тулуб наводить матеріали – 8 «документів-повідомлень» – щодо цензурування творів українських письменників, у т. ч. громадівців: П. Куліша та М. Старицького. Хронологічно матеріал охоплює 1881–1894 рр. [25].

У цьому ж томі Б. Шевелів опублікував три документи – «Записку полтавців до Петербурзького комітету грамотності» від 18 березня 1862 р.; лист від 23 березня 1862 р. від Д. Пильчикова та В. Лободи до С. Носа; «Адрес в комитет грамотности от преподавателей Киевских школ» – з початкового етапу громадівського руху в Україні. Зазначені документи були віднайдені серед паперів чернігівського громадівця С. Носа. Характеризуючи їх, автор публікації наводить також фрагменти зі справи канцелярії Чернігівського губернатора С. Голіцина «О подозрительных зборищах в квартире Носова» [28].

Попередню тему Б. Шевелів продовжив у *четвертій книзі* «За сто літ» у публікації «Л.І. Глібов і тижневик «Чернігівській Листок» у процесі С. Носа, І. Андрущенко

та інш. 1863–1868 рр.» [27]. Автором статті аналізуються документи, виявлені ним в архівах чернігівської гімназії та канцелярії чернігівського губернатора. У них міститься інформація про діяльність Л. Глібова в чернігівській громаді 1860-х рр., зв'язок з О. Носом та І. Андрущенком. Зокрема, наводиться лист І. Андрущенка до Л. Глібова від 23 липня 1863 р., в якому міститься повідомлення про його арешт. Подається уривок зі згадуваної вище справи «О подозрительных зборищах в квартире Носова» стосовно постаті Л. Глібова. З-поміж опублікованих документів наводиться розпорядження міністра внутрішніх справ П. Валуєва до чернігівського губернатора С. Голіцина про закриття «Черниговскаго листка» та розписка Л. Глібова від 23 серпня 1863 р. про припинення редакційної роботи над цим виданням. Також зазначена розвідка містить повні тексти та витримки ще 12-х документів, що мають стосунок до його постаті, зокрема опис таємної справи № 17 канцелярії куратора київської шкільної округи «Об учителе черниговской гимназии Глебове», характеристику Глібова директором школи Гудимою та ін. [27].

У *п'ятій книзі* нашу дослідницьку цікавість привертають два матеріали, одним з яких є т. зв. «Записка А. Шиманова», представника Харківської громади, опублікована М. Гніпом, яка на тлі відсутності програмних документів осередків громадського руху виступає вагомим орієнтиром щодо з'ясування характеру його організації. Її зміст доводить політичні амбіції представників українофільського руху 1860-х рр. [8]. Ще одна розвідка Б. Шевеліва відносно процесу київських народовольців 1879 р. на матеріалах Чернігівського історичного архіву також спрямована на розкриття політичного поступу української інтелігенції, зокрема Д. Лизогуба. Публікація містить документи – лист від В. Ониського до В. Трощанського від 4 жовтня 1878 р., телеграми (9 од.), об'єднані в справі з промовистою назвою – «О преступном сообществе в Черниговской губернии» чернігівського губернатора (очевидно А. Шостака) до міністра внутрішніх справ П. Валуєва та харківського генерал-губернатора В. Валя та ін. [26].

У заключній *шостій книзі* в контексті заявленої теми нами відмічено п'ять публікацій. Їх узагальнена характеристика зводиться до вирізнення сегменту зовнішньої кореспонденції М. Костомарова та зразків листування чотирьох громадівців: П. Куліша, П. Чубинського, М. Драгомановим та О. Кониського.

Зокрема І. Айзеншток публікує листи (17 од.) М. Костомарова до журналіста та видавця «Отечественных Записок» і «Голосу» А. Краєвського за період 1856–1882 рр. [1]. Н. Бухбіндер наводить лист М. Костомарова до І. Корнілова від 30 березня 1863 р. [4].

У наступних публікаціях наводиться листування інших згадуваних представників громадського руху. Зокрема у публікації Є. Кирилюка наведено 12 листів П. Куліша до В. Тарновського, написані ним з 15 листопада 1855 р. по 8 березня 1876 р. [13]. Ф. Савченко публікує листи П. Чубинського до Я. Полонського (10 од.), перший з яких датується 1 березня 1860 р., а останній – 29 жовтня 1874 р. Листи мають приватний зміст і розкривають особисті аспекти з життя їхніх авторів [21]. М. Возняк у публікації «Драгоманов у відновленій «Правді» навів листування М. Драгоманова з О. Барвінським (12 од.) за 1877–1893 рр. та О. Кониського (10 од.) і М. Драгоманова (4 од.), що датуються 1888–1993 рр. [6].

Таким чином, узагальнюючи цей огляд, слід сказати, що до нього було включено 26 публікацій двадцяти дослідників – дописувачів журналу «За сто літ». Загалом до нього потрапили розвідки з усіх шести книг часопису, що містять повні тексти, а також витримки з листів та документів. Як правило, усі матеріали мають супроводжуючі аналітичні преамбули, що значно полегшує розуміння контексту публікацій. Сподіваємося, що представлена розвідка поглибить розуміння значимості проаналізованого видання, сприятиме подальшим історіографічним та джерелознавчим студіям з вивчення громадського руху в Україні.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Айзеншток І. Листи М. Костомарова до А. Краєвського / І. Айзеншток // За сто літ. – Кн. 6. – К.: Державне видавництво України, 1930. – С. 115–122.
2. Богатирев П. З листування Франтішка Ржегоржа. (Листи І. Франка, М. Павлика, Б. Грінченка) / П. Богатирев // За сто літ. – Кн. 4. – К.: Державне видавництво України, 1929. – С. 269–300.
3. Буда С. Заслання Мик. Вас. Ковалевського (Ненадрукована стаття і листи М.В. Ковалевського) / С. Буда // За сто літ. – Кн. 2. – К.: Державне видавництво України, 1928. – С. 200–229.
4. Бухбіндер Н. Лист М. Костомарова до І.П. Корнілова / Н. Бухбіндер // За сто літ. – Кн. 6. – К.: Державне видавництво України, 1930. – С. 122–124.
5. Бухбіндер Н. Листи М.І. Костомарова до О.С. Суворіна / Н. Бухбіндр // За сто літ. – Кн. 4. – К.: Державне видавництво України, 1929. – С. 60–70.
6. Возняк М. Драгоманов у відновленій «Правді» (з додатком листів М. Драгоманова до О. Кониського і останнього до нього) / М. Возняк // За сто літ. – Кн. 6. – К.: Державне видавництво України, 1930. – С. 229–330.
7. Возняк М. З років заслання Петра Єфименка на Архангельщину (листування з Олександром Кониським рр. 1863–1867) / М. Возняк // За сто літ. – Кн. 2. – К.: Державне видавництво України, 1928. – С. 110–122.
8. Гніп М. До історії громадського руху 1860-го р. (записка А.Л. Шиманова) / М. Гніп // За сто літ. – Кн. 5. – К.: Державне видавництво України, 1930. – С. 170–183.
9. Грушевський М.С. Переднє слово / М.С. Грушевський // За сто літ. – Кн. 1. – К.: Державне видавництво України, 1927. – С. III–VI.
10. Дорошкевич О. Листи М.П. Драгоманова до О.М. Пипіна / О. Дорошкевич // За сто літ. – Кн. 3. – К.: Державне видавництво України, 1929. – С. 66–97.
11. Житецький І. О.О. Потебня і Харківська громада в 1861–63 рр. (із щоденника та листування В.І. Гнілосирова) / І. Житецький // За сто літ. – Кн. 1. – К.: Державне видавництво України, 1927. – С. 73–75.
12. Житецький І. П'ять листів П.П. Чубинського до М.І. Костомарова / І. Житецький // За сто літ. – Кн. 4. – К.: Державне видавництво України, 1929. – С. 55–60.
13. Кирилюк Є. Листи П. Куліша до В. Тарновського / Є. Кирилюк // За сто літ. – Кн. 6. – К.: Державне видавництво України, 1930. – С. 145–153.
14. Кістяківський М. Драгоманов у Флоренції. (Листи) / М. Кістяківський // За сто літ. – Кн. 2. – К.: Державне видавництво України, 1928. – С. 176–189.
15. Миловидов Л. Наступ реакції на школу в 1860-х роках. (Два документи з таємної справи чернігівської гімназії) / Л. Миловидов // За сто літ. – Кн. 4. – К.: Державне видавництво України, 1929. – С. 48–51.
16. Назаревський О. До історії Київської Громади 1870-х років / О. Назаревський // За сто літ. – Кн. 5. – К.: Державне видавництво України, 1930. – С. 208–213.
17. Панькова С. «За сто літ»: Показчик змісту / С. Панькова, Г. Шевчук // Український археографічний щорічник. – 2006. – № 10/11. – С. 242–243.
18. Рудницький Є. «Дело о ношении хлопманского костюма». (справа А. Свидницького, Анатолієвого брата) / Є. Рудницький // За сто літ. – Кн. 2. – К.: Державне видавництво України, 1928. – С. 122–135.
19. Рябінін-Скляревський О. З життя Одеської Громади 1880-х років / О. Рябінін-Скляревський // За сто літ. – Кн. 4. – К.: Державне видавництво України, 1929. – С. 161–181.
20. Рябінін-Скляревський О. З революційного українського руху 1870-х рр. В добу тимчасових генерал-губернаторів / О. Рябінін-Скляревський // За сто літ. – Кн. 1. – К.: Державне видавництво України, 1927. – С. 154–166.
21. Савченко Ф. Листи П.П. Чубинського до Я.П. Полонського (1860–1864) / Ф. Савченко // За сто літ. – Кн. 6. – К.: Державне видавництво України, 1930. – С. 134–145.
22. Савченко Ф. Ненадруковані листи Куліша до Бодяньського / Ф. Савченко // За сто літ. – Кн. 4. – К.: Державне видавництво України, 1929. – С. 5–12.
23. Степович А. Із аграрної політики на правобережжі 1880-х років. Лист Ів.Як. Рудченка до Ів.Ів. Ничипоренка / А. Степович // За сто літ. – Кн. 4. – К.: Державне видавництво України, 1929. – С. 181–190.

24. Студинський К. Переписка М. Драгоманова з В. Навроцьким (з початків соціалістичного руху в Галичині) / К. Студинський // За сто літ. – Кн. 1. – К.: Державне видавництво України, 1927. – С. 83–154.

25. Тулуб О. Мих. Старицький в боротьбі з цензурою 1880-х рр. (З матеріалів Київського Цензурного Комітету) / О. Тулуб // За сто літ. – Кн. 4. – К.: Державне видавництво України, 1929. – С. 190–196.

26. Шевелів Б. До процесу київських народовольців 1879 р. Дмитро Лизогуб і зрада В. Дриги. (За матеріалами чернігівського історичного архіву) / Б. Шевелів // За сто літ. – Кн. 5. – К.: Державне видавництво України, 1930. – С. 213–233.

27. Шевелів Б. Л.І. Глібов і тижневик «Чернігівській Листок» у процесі С. Носа, І. Андрущенко та інш. 1863–1866 рр. / Б. Шевелів // За сто літ. – Кн. 4. – К.: Державне видавництво України, 1929. – С. 25–48.

28. Шевелів Б. Петиції українських громад до Петербурзького комітету грамотності з р. 1862 / Б. Шевелів // За сто літ. – Кн. 3. – К.: Державне видавництво України, 1929. – С. 11–17.

REFERENCES

1. Aizenshtok I. Lysty M. Kostomarova do A. Kraievskoho / I. Aizenshtok // Za sto lit. – Кн. 6. – К.: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy, 1930. – S. 115–122.

2. Bohatyrev P. Z lystuvannia Frantishka Rzhedorzha. (Lysty I. Franka, M. Pavlyka, V. Hrinchenka) / P. Bohatyrev // Za sto lit. – Кн. 4. – К.: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy, 1929. – S. 269–300.

3. Buda S. Zaslannia Myk.Vas. Kovalevskoho (Nenadrukovana stattia i lysty M.V. Kovalevskoho) / S. Buda // Za sto lit. – Кн. 2. – К.: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy, 1928. – S. 200–229.

4. Bukhbinder N. Lyst M. Kostomarova do I.P. Kornilova / N. Bukhbinder // Za sto lit. – Кн. 6. – К.: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy, 1930. – S. 122–124.

5. Bukhbinder N. Lysty M. I. Kostomarova do O. S. Suvorina / N. Bukhbinder // Za sto lit. – Кн. 4. – К.: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy, 1929. – S. 60–70.

6. Vozniak M. Drahomanov u vidnovlenii «Pravdi» (z dodatkom lystiv M. Drahomanova do O. Konyskoho i ostannoho do noho) / M. Vozniak // Za sto lit. – Кн. 6. – К.: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy, 1930. – S. 229–330.

7. Vozniak M. Z rokiv zaslannia Petra Yefymenka na Arkhanhelshchynu (lystuvannia z oleksandrom konyskym rr. 1863–1867) / M. Vozniak // Za sto lit. – Кн. 2. – К.: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy, 1928. – S. 110–122.

8. Hnip M. Do istorii hromadskoho rukhu 1860-ho r. (zapyska A.L. Shymanova) / M. Hnip // Za sto lit. – Кн. 5. – К.: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy, 1930. – S. 170–183.

9. Hrushevskiy M.S. Perednie slovo / M.S. Hrushevskiy // Za sto lit. – Кн. 1. – К.: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy, 1927. – S. III–VI.

10. Doroshkevych O. Lysty M.P. Drahomanova do O.M. Pypina / O. Doroshkevych // Za sto lit. – Кн. 3. – К.: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy, 1929. – S. 66–97.

11. Zhytetskyi I. O.O. Potebnia i Kharkivska hromada v 1861–63 rr. (iz shchodennyka ta lystuvannia V.I. Hnylosyrova) / I. Zhytetskyi // Za sto lit. – Кн. 1. – К.: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy, 1927. – S. 73–75.

12. Zhytetskyi I. Piat lystiv P.P. Chubynskoho do M.I. Kostomarova / I. Zhytetskyi // Za sto lit. – Кн. 4. – К.: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy, 1929. – S. 55–60.

13. Kyryliuk Ie. Lysty P. Kulisha do V. Tarnovskoho / Ie. Kyryliuk // Za sto lit. – Кн. 6. – К.: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy, 1930. – S. 145–153.

14. Kistiakivskiy M. Drahomanov u Florentsii. (Lysty) / M. Kistiakivskiy // Za sto lit. – Кн. 2. – К.: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy, 1928. – S. 176–189.

15. Mylovydov L. Nastup reaktsii na shkolu v 1860-kh rokakh. (Dva dokumenty z taiemnoi spravy chernihivskoi himnazii) / L. Mylovydov // Za sto lit. – Кн. 4. – К.: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy, 1929. – S. 48–51.

16. Nazarevskiy O. Do istorii Kyivskoi Hromady 1870-kh rokiv / O. Nazarevskiy // Za sto lit. – Кн. 5. – К.: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy, 1930. – S. 208–213.

17. Pankova S. «Za sto lit»: Pokazhchyk zmistu / S. Pankova, H. Shevchuk // Ukrainyskiy arkhеohrafichnyi shchorichnyk. – 2006. – № 10/11. – S. 242–243.

18. Rudnytskyi Ie. «Delo o noshennyi khlopomanskoho kostiuma». (sprava A. Svydnytskoho, Anatoliievoho brata) / Ie. Rudnytskyi // Za sto lit. – Kn. 2. – K.: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy, 1928. – S. 122–135.
19. Riabinin-Skliarevskiy O. Z zhyttia Odeskoi Hromady 1880-kh rokiv / O. Riabinin-Skliarevskiy // Za sto lit. – Kn. 4. – K.: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy, 1929. – S. 161–181.
20. Riabinin-Skliarevskiy O. Z revoliutsiinoho ukrainskoho rukhu 1870-kh rr. V dobu tymchasovykh heneral-hubernatoriv / O. Riabinin-Skliarevskiy // Za sto lit. – Kn. 1. – K.: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy, 1927. – S. 154–166.
21. Savchenko F. Lysty P.P. Chubynskoho do Ia.P. Polonskoho (1860–1864) / F. Savchenko // Za sto lit. – Kn. 6. – K.: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy, 1930. – S. 134–145.
22. Savchenko F. Nenadrukovani lysty Kulisha do Bodianskoho / F. Savchenko // Za sto lit. – Kn. 4. – K.: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy, 1929. – S. 5–12.
23. Stepovych A. Iz ahrarnoi polityky na pravoberezhzhi 1880-kh rokiv. Lyst Iv.Yak. Rudchenka do Iv.Iv. Nychyporenka / A. Stepovych // Za sto lit. – Kn. 4. – K.: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy, 1929. – S. 181–190.
24. Studynskiy K. Perepyska M. Drahomanova z V. Navrotskyim (z pochatkiv sotsialistychnoho rukhu v Halychyni) / K. Studynskiy // Za sto lit. – Kn. 1. – K.: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy, 1927. – S. 83–154.
25. Tulub O. Mykh. Starytskyi v borotbi z tsenzuroiu 1880-kh rr. (Z materialiv Kyivskoho Tsenzurnoho Komitetu) / O. Tulub // Za sto lit. – Kn. 4. – K.: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy, 1929. – S. 190–196.
26. Sheveliv B. Do protsesu kyivskykh narodovoltsiv 1879 r. Dmytro Lyzohub i zrada V. Dryhy. (Za materialamy chernihivskoho istorychnoho arkhivu) / B. Sheveliv // Za sto lit. – Kn. 5. – K.: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy, 1930. – S. 213–233.
27. Sheveliv B. L.I. Hlibov i tyzhnevnyk «Chernihovskii Lystok» u protsesi S. Nosa, I. Andrushchenka ta insh. 1863–1866 rr. / B. Sheveliv // Za sto lit. – Kn. 4. – K.: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy, 1929. – S. 25–48.
28. Sheveliv B. Petytsii ukrainskykh hromad do Peterburzkooho komitetu hramotnosti z r. 1862 / B. Sheveliv // Za sto lit. – Kn. 3. – K.: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy, 1929. – S. 11–17.

Нагайко Т. Громадовское движение в Украине в публикациях журнала «За сто літ»: письма и документы.

В представленной публикации продолжены авторские студии по изучению материалов истории громадского движения в Украине, опубликованных в журнале исторической секции Всеукраинской академии наук (ВУАН) «За сто літ». В предыдущих двух обзорах шести книг журнала были проанализированы научные статьи и воспоминания, касающиеся отдельных украинских Громад и их деятелей. Данная публикация содержит реферативный аналитический срез эпистолярных и документальных материалов, полностью или фрагментарно приведенных в трудах корреспондентов журнала. Для изучения всей полноты источник-историографической базы в представленном осмотре нами приведены материалы как официального, так и частного происхождения. Все выявленные сегменты представлены со ссылкой на авторские труды. Материалы анализируются в хронологической последовательности, в пределах отдельных выпусков издания.

В статье подчеркнута значение журнала «За сто літ» в исследовании истории громадского движения в Украине, показана роль в создании контекста и стиля издания его главного редактора М.С. Грушевского. Материалы рассматриваются в историографической и источниковедческой плоскости, с указанием их количественных и хронологических характеристик.

Ключевые слова: «За сто літ», громадское движение, эпистолярное наследие, документы.

Nahaiko T. Community Movement in Ukraine in Publications of «Za Sto Lit» Chronicles: Correspondence and Documents.

This prospect keeps observing the author's studios devoted to learning materials regarding public movement in Ukraine that were published into the Chronicles called «Za Sto Lit» belonged to the Historical section of All-Ukrainian Academy of Science. In two previous reviews of six journal's volumes scientific articles and recollections were worked on, they concern separate Ukrainian communities and its active persons. This publication has short analytical summary of epistolary and documentary materials that are wholly or partially represented in the works of chronicles' correspondents. In order to learn the fullness of origin and historical basis we included both official and private data to the review. All the chapters have references to the authors' works. The materials are analyzed in a chronological order in frames of separate edition numbers.

The article points out a significant meaning of the Chronicles in researching of the history of community movement in Ukraine, the role M. Hrushevskyi as the main editor in creating its context and style. The materials are observed within the frames of historiography and study of origin including quantitative and chronological specifications of them.

Keywords: «Za Sto Lit», community movement, epistolary heritage, documents.

Одержано 27.09.2016.

УДК 94(477)

Ніна Весельська
(Житомир)

КОРДОНИ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У НАКОВИХ РОБОТАХ ПОЛЬСЬКОГО ІСТОРИКА О. ЯБЛОНОВСЬКОГО

Метою статті є аналіз історико-географічних досліджень відомого польського історика Олександра Яблоновського про територіальний устрій українських воєводств Речі Посполитої у XVI – XVII ст., які відображені у його праці «Atlas historyczny Rzeczypospolitey Polskiey», де у картографічному вигляді викладено погляди автора на особливості адміністративно-територіального устрою польських і українських земель.

Застосовано методи історіографічного аналізу, синтезу та порівняльний метод.

Окрім того, проаналізовано погляди історика на кордони українських земель на основі інших його досліджень, як-то статті «Zadnieprze», котра була опублікована у 14 томі видання «Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i snych krajów słowiańskich».

Із позиції сучасної вітчизняної історіографії визначено недоліки і значення для розвитку сучасної історичної науки в Україні таких праць О. Яблоновського як «Atlas historyczny Rzeczypospolitey Polskiey», «Zadnieprze» та ін.

Ключові слова: О. Яблоновський, Річ Посполита, українські воєводства, Волинь, Поділля, Чернігівщина, Київщина, картографічні дослідження.

Географічне зображення України в картографічних творах трактувалося з позиції, вигідної авторам. Оскільки її територія була поділена між Російською імперією та Річчю Посполитою, боротьба за українські землі велася не тільки у воєнних битвах. Вона відображена не лише в історичних і літературних творах, але і в картографії. У другій половині XIX ст. розвивається такий напрям досліджень, як історична картографія, в тому числі й польська.

Відомим дослідником історії українських земель у другій половині XIX ст. був О. Яблоновський. Його науковий доробок до певної міри ставав об'єктом наукового аналізу українських істориків, зокрема, О. Кияна [7], І. Ярмошика [14; 15]. Все ж комплексного дослідження про багатосторонній внесок цього польського історика у вивчення історії України у вітчизняній історіографії ще нестворено.

Метою публікації визначено аналіз поглядів О. Яблоновського на територіальний устрій українських воєводств Речі Посполитої у XVI–XVII ст., відображених у його історико-картографічних працях.

На Першому з'їзді польських істориків ім. Яна Длугоша у Кракові в 1880 р. Станіслав Смолька оголосив проєкт розроблення історичної мапи на підставі джерел XV–XVI ст. Вона мала включати такі елементи: кордони костьольного, політичного, судового поділу, розміщення королівських і церковних володінь. Він пропонував нанести на мапу-основу, складену на підставі карти давньої Польщі з прилеглими землями сусідніх країн із мірилом 1 : 300 000, видану генералом Войцехом Хржановським у